

VEGA RAMOS, María José (1997): *La formación de la teoría de la comedia: Francesco Robortello*. Cáceres: Universidad de Extremadura, 213 p.

El nostre coneixement del text fundacional de la teoria de la literatura, la *Poètica* d'Aristòtil, es fonamenta en el treball d'una generació de filòlegs renaixentistes del nord d'Itàlia que no es limitaren a oferir-ne una bona edició i dignes traduccions al llatí, sinó que s'esforçaren en interpretar-lo, en observar atentament els exemples que subministra, en detectar-ne la coherència interna, en precisar el sentit de diversos passatges en funció de la *Retòrica* d'Aristòtil, en establir-ne les connexions amb les poètiques llatines... Aquesta meritòria tasca exegetica de precisió dels conceptes i dels termes de la *Poètica* la iniciaren Francesco Robortello (Florència, 1575) i Antonio Riccoboni (Pàdua, 1587).

El procediment és essencial per donar sentit al text aristotèlic, però ho és també per entendre la poètica del Renaixement: la sistematització de la *Poètica* d'Aristòtil imposa una nova manera d'entendre la literatura, estableix un canón d'explicació, interpretació i valoració del fet literari i genera un conjunt de paràmetres estètics classicistes que són en la base de la literatura renaixentista.

Aquests mateixos teòrics, molt sovint professors universitaris del nord d'Itàlia, empengueren una segona tasca fruit de la mateixa pruïja filològica: completar la *Poètica* d'Aristòtil. Diògenes Laceri esmentava dos llibres de la *Poètica*, però només ens n'ha arribat el primer. El segon, dedicat a la comèdia, serà reconstruït pel primer dels comentaristes de la poètica, Francesco Robortello (Udine, 1516 - Pàdua, 1567), en un dels apèndixs als seus *In librum Aristotelis de Arte Poetica Explicationes. Qui ab eodem authore ex manuscriptis libris, multis a locis emendatus fuit, ut iam difficillimus, ac obscurissimus liber a nullo ante declaratus facile ab omnibus possit intelligi*, impresos a Florència el 1548 per Lorenzo Torrentini, *ducalis typographi*. És un primer pas cap a l'aplicació dels paràmetres aristotèlics a d'altres gèneres literaris: al diàleg (ho farà Carlo Sigonio, Sperone Speroni i Torquato Tasso), a la lírica (Francesco Robortello, Antonio Sebastiano Minturno i Pomponio Torelli), a l'èpica (de la mà de Torquato Tasso) o a la novel·la (Girolamo Barbagli i, sobretot, Francesco Bonciani).

La professora Vega Ramos s'ocupa d'un aspecte concret d'aquest magne procés, de l'opuscle de Francesco Robortello intitulat *Explicatio eorum omnium quae ad comoediae artificium pertinent* (1548), el primer text teòric dedicat a reconstruir el concepte aristotèlic de comèdia. El mateix rigor filològic que Robortello esmerçava en la interpretació del text aristotèlic, Vega Ramos el dedica a la interpretació del tractat italià. Una interpretació estructurada en quatre parts, de ressons també humanístics: la contextualització (p. 7-81), l'edició (p. 83-103), la traducció (p. 105-119) i l'anotació (p. 121-189).

Un primer pas cap a la interpretació és ja en l'edició de l'opuscle, basada en l'edició prínceps de 1548, i en la seva encertada traducció al castellà; però aquesta interpretació es consolida gràcies a la quarta part, una anotació precisa i clara, en la qual Vega Ramos identifica fonts i comprova cites, detecta els procediments utilitzats per a la reconstrucció de la teoria aristotèlica, connecta les observacions de Robortello amb les d'altres tractadistes llatins i renaixentistes i amb les d'altres obres sobre teoria de la literatura del propi Robortello. El lector des de la primera anotació és ben conscient que té al costat una òptima *cicerone*. I no podria ser altrament, ja que les aportacions teòriques sobre literatura al Renaixement han estat el centre de l'activitat investigadora de María José Vega Ramos ja des de la seva tesi doctoral (Univ. de Extremadura, 1989), després publicada al volum *El Secreto artificio. Qualitas sonorum, aronolatría y tradición pontantiana en la poética del Renacimiento* [Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Universidad de Extremadura, 1992, 383 p.], que estudia la construcció d'un discurs teòric sobre la sonoritat dels textos literaris i sobre les potencialitats, finalitats i efectes de cadascun dels sons elementals als *Rhetoricum libri quinque* de Trapezuntius i al diàleg *Actius* de Pontano. En aquest primer treball ja analitza els comentaristes d'Aristòtil al s. XVI, però on tracta més directament el tema és a l'estudi sobre *La teoría de la novela en el siglo XVI. La poética neoaristotélica ante el Decamerón* [Salamanca: Johan-

nes Cromberger, 1993, 190 p.], centrat en la *Lezione sopra il comporre delle novelle* de Francesco Bonciani.

La formació de la teoria de la comèdia s'obre amb una contextualització del text de Robortello articulada en quatre apartats independents: «La construcció de una idea aristotèlica de la comèdia» (p. 15-35), «Los comentaristas de Terencio» (p. 37-53), «El aparato escénico y la recepción del *De architectura* de Vitruvio» (p. 55-69) i «Síntesis doctrinal: la Explicatio de Rotobello» (p. 71-81). Vega Ramos hi articula quatre discursos útils per situar el tractat de Rotobello en el context de les teories neoristolèliques i de la recuperació de la comèdia i de l'arquitectura classicistes, i tots quatre perfectament coherents, tot i que molt poc articulats en una unitat de conjunt que en dilueixi la seva primera redacció independent.

En el primer apartat Vega Ramos analitza els diversos procediments que Robortello empra per reconstruir una idea aristotèlica de comèdia i explicita en quins textos la fonamenta. Dins d'aquest discurs es fa referència (sovint en nota) a alguns dels comentaristes d'Aristòtil i als teòrics que aplicaren els paràmetres aristotèlics a d'altres gèneres literaris. És un tema que la professora Vega Ramos ha tractat en altres treballs i que no deu considerar prudent tornar a divulgar aquí, però els lectors li haurien agraït que hagués articulat amb més precisió tot aquest moviment neoristolèlic en el qual s'insereix Robortello i que hagués traçat un mínim perfil de l'autor i dels altres teòrics neoristolèlics, perquè es tracta d'un procés fonamental, ho insinuava ja a l'inici, i en canvi ha estat molt poc estudiat i divulgat. Sorpren, per exemple, el poc espai que li dedica el recent manual de Carmen Bobes, Gloria Baamonde, Magdalena Cueto, Emilio Frechilla i Inés Marful, *Historia de la teoría literaria*, vol. II: *Transmisores. Edad Media. Poéticas classicista* (Madrid: Ed. Gredos, 1998, p. 242-250) —i algunes de les interpretacions en clau contrareformista que s'hi articulen.

Les observacions de Vega Ramos sobre els comentaristes de Terenci i la difusió de Vitruvi estan igualment relacionades amb l'opuscle de Robortello. Els comentaristes de Terenci al s. xvi, que completen el *De comoedia* de Donat, formen una línia de reflexió sobre la comèdia que acaba confluint amb les poètiques neoristolèliques i, doncs, amb el text de Robortello. I tot i ser un procés anterior i menys ambiciós que el programa neoristolèlic —es tracta només de breus informacions liminars als exemplars de Terenci—, tingué molta difusió, car aquestes edicions de Terenci eren utilitzades per a l'aprenentatge d'un llatí viu i acolorit. Són els Terencis amb comentari que tan sovint apareixen en els inventaris de béns de l'època. D'altra banda, l'estudi de la recepció del *De architectura* de Vitruvi —que inclou la descripció de diversos models de teatre i d'escenografia—, als segles xv i xvi i la seva connexió amb els nous tractats arquitectònics renaixentistes (de Leon Battista Alberti, Sebastiano Serlio...) també està directament relacionat amb les apreciacions de Robortello sobre l'«aparell» de la comèdia. I convé insistir en la importància d'aquests passatges de Robortello: Aristòtil identifica la tragèdia amb un text literari més que no amb un muntatge escènic, en canvi Robortello intenta reconstruir l'escenografia i el vestuari de les representacions de comèdies al món clàssic:

«L'aparell —observa Robortello— l'integren l'escena i el vestuari dels actors. Vitruvi enumera tres menes d'escenaris: el tràgic, el satíric i el còmic. D'aquest darrer diu que havia de representar edificis privats amb finestres i portes. Segons Valeri Màxim, Api Claudi fou el primer que els donà diversos colors, car abans solien fer-se amb trossos de fusta sense pintar. L'ornamentació de l'escena eren cortines, domassos i coses d'aquesta mena. L'escena tenia una orquestra i una plataforma on hi havia els personatges que parlaven. Sota l'escena es col·locaven les màquines com el *bronteum* que produïa trons i l'*ekkyklema* a les tragèdies, que es col·locava dalt a un costat de la plataforma escènica i com que era una roda que girava fàcilment pintava tot allò que no podia presenciar-se sense horror, de manera que els espectadors poguessin veure-ho. El vestuari còmic era com l'explica Juli Pólux: als vells, vestits blancs, car hom pensava que aquests eren els vestits antics; als joves, de color porpra; als esclaus, vestits humils i esparracats; als paràsits, foscos. Sobre la melodia, que es feia amb flautes, en diria alguna cosa si no fos que ja és ben coneguda de tots».

Finalment val a dir que tot i que els comentaris a la *Poètica* d'Aristòtil provinguin d'Itàlia, això no implica que els altres àmbits culturals en quedessin totalment al marge. És cert que els humanistes catalans van publicar una gran quantitat de tractats retòrics, però cap comentari a la *Poètica*; tanmateix què explicaven realment a les classes universitàries? En tenim un testimoniatge preciós, però que ha passat pràcticament desapercbut, els apunts d'un estudiant barceloní de la segona meitat del segle XVI (entre 1574 i 1581), deixeble de l'humanista valencià Pere Joan Nunyes (1522-1602). Entre aquests apunts, conservats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, hi ha unes *Anotacions per a entendre alguna cosa de l'Art poètica d'Aristòtil*, redactades en català i castellà, amb cites directes d'Aristòtil copiades en llatí i amb termes aristotèlics transcrits en grec, que comenten el cap. 6 de la *Poètica*: sobre la definició de tragèdia i les seves parts. Nunyes hi esmenta Vettori, Castelvetro i Alberti i busca passatges de tragèdies i epopeies llatines que exemplifiquen la teoria aristotèlica. En va donar notícia Albert Rossich [*Una poètica del Barroc*: el "Parnàs català", Col·legi Universitari de Girona, 1979, p.20] i els va editar Joan F. Alcina [*El comentario a la Poética de Pedro Juan Núñez*], *Excerpta philologica. Homenaje a Antonio Holgado*, Univ. de Cádiz, 1991, p. 19-34], però és evident que el context esbossat per María José Vega Ramos ofereix noves vies d'interpretació.

I és que la *Formación de la teoría de la comedia*: Francesco Robortello analitza la manera com els filòlegs renaixentistes del nord d'Itàlia reconstruïren un llibre desaparegut de la *Poètica* d'Aristòtil, un motiu prou suggerent per endinsar-s'hi, però alhora suggereix com els paràmetres que se'n desprenen establiren un cànon renaixentista de valoració dels textos literaris i subministra elements per analitzar les idees sobre literatura que circulaven a Europa durant el s. XVI. El rigor i el talent esmerçats per la seva autora en són un aval.

JOSEP SOLERVICENS
Universitat de Barcelona